

tvo. Zároveň treba pripomenúť, že Rotarides sa výrazným vkladom zaslúžil aj o spracovanie cirkevných dejín Uhorska a zároveň bol jedným z prvých, u ktorého medzi súpisom významných osobností nájdeme aj mená žien.

Dielo Pavla Valaského a najmä jeho *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus* (Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku na začiatku kráľovstva až do našich čias) je už v podstate ranoosvietenským pohľadom na kultúrne dejiny Uhorska. Mária Novacká poukázala na Valaského spôsob vyslovovania hodnotiacich stanovísk, ktorým sa už odlišoval od prevažne biografických a bibliografických súpisov svojich predchodcov. Zaujímavé a inšpiratívne je jej poukázanie na Valaského vzťah k populárnej učebnici Christopa Augusta Heumanna, čo dokazuje dôležitosť poznania nemeckého kultúrneho kontextu pre dejiny našej staršej literatúry a kultúry. Dôležitosť Valaského diela pre naše dejiny podčiarkuje aj pomerne rozsiahly výber z jeho tvorby. Nájdeme tu časť z jeho dosiaľ málo známej práce *Pokus o históriu vied a vzdelanosti v Uhorsku za panovania slávneho kráľa Mateja Korvína z Huňadu* (1769) a rozsiahlu časť z jeho najznámejšieho diela *Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku vrátane dobových ohlasov z Prešpurckých novín*.

Zaujímavá je aj príloha, v ktorej sú preklady krátkych úryvkov z diel významných európskych učencov ako Francis Bacon, Daniel Georg Morhof, Jakub Friedrich Reimann, Christoph August Heumann, ktorých diela najväčšmi rezonovali v našom prostredí a ktorých myšlienky a koncepcie sa podieľali na formovaní základov nášho kultúrneho a literárneho dejepisectva.

Kniha *Pannonia docta* je nepochybne významným edičným činom. Je to výsledok premyslenej, sústredenej a koncepcnej práce, prináša celý rad nových poznatkov, celý rad inšpirácií. Je súčasťou širšie poňatého projektu mapujúceho predhistóriu literárnej vedy, cirkevných a kultúrnych dejín, projektu, ktorý významnou mierou obohatí naše historické a kultúrne vedomie. Ostáva iba dúfať, že ho veľkoryso prijme aj súčasná doba, poznačená

pragmatickým prezentizmom, zjednodušujúcimi riešeniami a finančnou mizériou.

Eva Tkáčiková

Doubrovová, Jarmila: *SÉMIOTIKA V TEORII A PRAXI*. Proměny a stav oboru do konce 20. století. Praha : Portál, 2002. 160 s.

Publikáciu českej semiotiky a teoretiky J. Doubrovovej pod názvom *Sémiotika v teorii a praxi* možno v stručnosti charakterizovať ako úvod do príslušnej vednej disciplíny. V slovenskom spoločenskovednom, resp. literárnoviednom kontexte, ju možno tiež vnímať aj ako aktuálnu obdobu *Úvodu do semiotiky* od maďarského semiotika a folkloristu V. Voigta (Budapešť, 1977, Bratislava, 1981, prel. M. Žilková). V istom (veľmi obmedzenom) zmysle ju azda možno porovnať aj s informáciou slovenskej literárnej vedkyne N. Krausovej o aplikácii semiotických metód na oblasť literatúry, publikovanou v prvých číslach prvého ročníka časopisu *Romboid* (1966) pod názvom *K základom semiológie*. Bolo to v období, keď sa takmer všade vo svete začal semiotický výskum a semiotika konštituovala svoje medzinárodné inštitúcie. „Boli sme svedkami zriedkavej udalosti,“ spomína na začiatok šesťdesiatych rokov minulého storočia V. Voigt, „veda a názov s dvetisícročnou históriou vstúpili do vedeckej arény.“

Hoci je Doubrovovej „úvod“ predovšetkým *Úvodom do teoretickej semiotiky* (tak ho špecifikuje názov jednej z dvoch častí publikácie), pri predstavovaní základných princípov semiotiky, oboch jej dvoch hlavných prúdov (saussurovskej, diadickej koncepcie a peirceovskej, triadickej koncepcie), ako aj oboch jej základných alternatív (teórie ostenzie a teórie symbolu), autorku prednostne zaujímajú vývinové premeny semiotického myslenia, jeho historický kontext. Mimochoďom, Doubrovová svoj záujem o históriu vzniku a rozvíjania semiotických ideí v rámci filozofie, resp. v rámci špeciálnej, prípadne aplikovanej semiotiky (semiotiky hudby), prezentovala svojho času aj na Slovensku, a to v po-

dobe „útlých“ učebných textov *Sémiotika obecní, uměnovědní a hudební* (Hudobná a tanečná fakulta VŠMU, Bratislava, 1991. 41 s.). So svojou verziou histórie semiotiky však Doubravová autorsky participovala aj na trojdielnej učebnici *Základy hudební sémiotiky* (Filozofická fakulta MU, Brno, 1992, 790 strán!). Ide o učebnicu, ktorú zostavila štvorica „hlavných“ autorov: J. Fukač, J. Jiránek, I. Poledňák a J. Volek, ktorí, podobne ako Doubravová, boli členmi *Pražského hudebně sémiotického týmu*, čo bola skupina českých muzikológov, ktorá pôsobila od polovice sedemdesiatych rokov na pôde niekdajšieho Ústavu dejín a teórie umění ČSAV v Prahe, nezávisle od u nás známejšieho *Mezioborového týmu pro studium vyjadřovacích a sdělovacích systémů umění*. Obsah brnianskej učebnice tvorí komplexný výklad problematiky hudobnej semiózy práve v duchu koncepcie tohto tímu, no na širšom pozadí všeobecných semiotických otázok a v konfrontácii s inými špecifickými koncepciami českej semiotiky umenia, osobitne semiotiky hudby, vrátane tzv. interpersonálnej hypotézy hudobnej sémantiky. Ad informandum: východiskom interpersonálnej hypotézy, s ktorou sa ešte v prvej polovici šesťdesiatych rokov predstavila skupina psychológov vedená F. Knoblochom, je interpersonálne chápanie psychického diania, teda skutočnosť, že človek má tendenciu utvárať interpersonálne vzťahy na základe vzorov správania, ktoré získal v detstve vo svojom najbližšom sociálnom prostredí. Jadrom hypotézy je predpoklad, že hudobná tvorba predstavuje obrazné, resp. herné vyjadrenie skladateľových interpersonálnych tendencií, v ktorom poslucháč analogicky hľadá substitúciu svojho vlastného psychického diania.

Koncom šesťdesiatych rokov sa do činnosti Knoblochovej skupiny zapojila aj J. Doubravová, a to rozpracúvaním muzikologických aspektov uvedenej hypotézy, avšak svoju prácu na jej experimentálnom overovaní dokončila až v deväťdesiatych rokoch. O priebehu a výsledkoch tohto experimentu Doubravová referuje aj v predmetnej knihe, v časti nazvanej *Sémiotika v praxi*, teda v tej partii knihy, v ktorej uvádza príklady semiotickej analýzy

viacerých oblastí ľudskej komunikačnej aktivity. Okrem otázok tvorby a vnímania hudby tu diagnostikuje problematiku architektonickej, hudobnej a tanečnej notácie (čiže problematiku záznamu v určitom symbolickom systéme), ďalej povahu persuasívnej komunikácie, ako aj povahu zložiek neverbálnej komunikácie a základné rysy umeleckých a technických artefaktov. Z dvoch možných postupov riešenia vybraných tematických okruhov – teda evidovania toho, kto, čo a kedy o vybranom probléme povedal, alebo pátrania po tom, v čom spočíva skutočná podstata problému, Doubravová preferuje metódu bio/bibliografickej anamnézy príslušnej problémovej situácie. Môžeme to však povedať aj inak: Doubravovej publikácia je rozvetvenou sieťou utkanou z dôležitých, resp. zaujímavých biografických a bibliografických údajov, odkazov a príkladov, ktorú na tomto mieste často rozširujeme o ďalšie informácie. V súvislosti s problematikou notácie, resp. širšie grafickej komunikácie, môžeme upozorniť na autorkinu knihu *Hudba a výtvarní umění* (Praha, 1982), najmä na kapitoly *Hudební grafika* a *Grafická hudba*, ako aj na jednu z kníh jej učiteľa L. Tondla *Mezi epistemologií a sémiotikou* (Praha, 1996), v ktorej okrem iného nájde *Poznámky k sémiotice grafické komunikace*, ale aj odpoveď na otázku, či *Je oprávněné uvažovat o sémiotice technických artefaktů*. Pokiaľ ide o persuasívne aspekty komunikácie alebo o neverbálne prostriedky dorozumievania, ako sú mimika, gestika, haptika a pod., pripomíname známu vec, že sa o ne už tradične zaujímajú rétorika a štylistika, a že je to okrem iného aj záujem o hovorenú podobu komunikácie, čím sa obe disciplíny odlišujú od poetiky, ktorá svoju pozornosť zasa prednostne zameriava na problematiku výstavby písaného umeleckého textu. Napriek tomu sa však nazdávame, že si na stránkach literárnovedného časopisu zaslúži zmienku aj zborník *Štylistika neverbálnej komunikácie* (Bratislava, 1997). Dôvod: zborník obsahuje viacero príspevkov zaoberajúcich sa spôsobom vyjadrenia neverbálnych reakcií v textoch umeleckej literatúry...

Vráťme sa však k aktuálnosti Doubravovej publikácie, ktorú sme avizovali hneď

v úvode tejto recenzie, aby sme povedali, že ju nachádzame najmä v pasážach, v ktorých zachytáva dianie v českej a čiastočne aj v slovenskej semiotike v druhej polovici 20. storočia – zber materiálu pre bilančnú *kapitolu Česká sémiotika v historických a geografických súvislostiach* autorka ukončila v polovici deväťdesiatych rokov. Status semiotiky bol v tejto preideologizovanej a prepolitizovanej dobe viac než rozporuplný. Ako hovorí autorka: „...sémiotika bola súčasne módní i moderní. Bylo tomu tak proto, že jej abstraktní slovník bylo možno stejně využít jako zneužít. Pod její ochranou bylo možno uskutečnit mnohá bádání i mezilidská setkání, jež by jinak vládnoucí ideologie nepřipustila. Na straně druhé byly ovšem současně odborné diskuse zaplavovány produkcí módních abstrakt, v nichž se realizovali průměrní badatelé.“ V tejto súvislosti je zaujímavý aj Doubravovej pokus o klasifikáciu tém, ktorým česká semiotika v danom čase a priestore venovala svoju pozornosť. Týmto pokusom autorka nadväzuje na obraz, ktorý o československej semiotike vytvoril ešte koncom sedemdesiatych rokov český semiotik a divadelný teoretik I. Osolsobě, rozlišujúci jej štyri základné prúdy: lingvistický, spoločenskovedný, exaktný a divadelný (charakteristiku týchto prúdov, mená ich protagonistov nájdeme v Doubravovej knihe). Z hľadiska sebavedomia slovenskej semiotiky je však významnejšia možno iná Osolsobého klasifikácia – jeho synoptická tabuľka Štyroch najvplyvnejších škôl súčasného semiotického myslenia (a jednej úplne bez vplyvu) [In: Osolsobě, I.: Mnoho povyku pro semiotiku, Brno, 1992]. Osolsobě v tejto tabuľke totiž popri francúzskej škole, americkej škole a britsko-kontinentálnej škole semiotického myslenia vyčleňuje aj školu slovanskú a medzi jej centrami uvádza v medzivojnovom období aj Bratislavu a v povojnovom období zasa Nitru, medzi koncepciami, ktoré ju reprezentujú, aj Mikovu výrazovú sústavu, a medzi osobnosťami, ktoré prispievajú k jej súčasnému rozvoju, menuje aj N. Krausovú. A ako ona „školu bez vplyvu“ autor prezentuje svoju vlastnú „antisemiotickú“ teóriu ostenzie, s ktorou sa najnovšie možno zoznámiť vďaka súbornému knižnému

vydaniu starších Osolsobého semiotických štúdií *Ostzenie, hra, jazyk* (Brno, 2002).

Slovenská semiotika sa však nevytratila ani z Doubravovej zorného poľa. Ako je známe, v spoločnom česko-slovenskom vedeckom priestore v danej dobe k osobitne intenzívnej spolupráci dochádzalo práve v oblasti semiotického výskumu umenia, či už mala táto spolupráca podobu oficiálnych inštitucionálnych kontaktov bádateľských tímov, alebo išlo „iba“ o osobné kontakty jednotlivých českých a slovenských semiotikov. Ad illustrandum: nitriansky Kabinet literárnej komunikácie sa v rokoch 1971 – 90 podieľal na riešení štyroch čiastkových úloh štátneho plánu základného výskumu, pričom tri z nich mali koordinačné centrum na pracoviskách akadémie vied v Prahe, resp. v Brne – raz v Ústave českej literatúry (hl. koordinátor: Š. Vlašín, resp. V. Forst), dvakrát v Ústave dejín a teórie umenia (S. Šabouk) a iba raz doma a aj to v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave (J. Horecký). Inak povedané, stratégom a manažérom nitriansko-českých semiotických kontaktov bol vtedy A. Popovič. Úlohu vyslanca českej semiotiky (estetiky, rusistiky...) u nás, teda nielen v Nitre, ale v celoslovenskej pôsobnosti, od tých čias až dodnes neúnavne plní Z. Mathauser.

V pasáži venovanej slovenskej semiotike Doubravová menovite uvádza literárnych vedcov ako aj jej protagonistov: T. Žilku, N. Krausovú, F. Míku, P. Zajaca, členov Kabinetu literárnej komunikácie z éry A. Popoviča: J. Kopála, P. Plutku, P. Libu, ďalej kunsthistorika J. Bakoša, folkloristov A. Melicherčíka a M. Leščáka, filmológa P. Míhálíka, muzikológov B. Riečana, R. Bergera a P. Faltina. Ak by sme sa pozreli na slovenskú umenovednú produkciu detailnejšie, zoznam slovenských semiotikov by mohol byť hádam aj o čosi dlhší, pretože prakticky každý, kto sa zaoberá literárnym, resp. umeleckým dielom, je v istom zmysle aj semiotikom. Pre účely „klasifikácie“ sa však možno lepšie hodí kritérium H. Markiewiczza, ktorý považoval za semiotikov iba tých, ktorí sa za nich považovali sami. Dobrým orientačným kritériom však môžu byť aj tzv. kľúčové slová, čiže semiotické termíny v názvoch vedeckých publikácií. Aplikáciou tohto

kritéria v slovenskom kontexte prídeme k určitej množine semiotických textov – V. Mikula: *Hľadanie systému obraznosti* (Bratislava, 1987), zborník *Znak, systém, proces* (Litteraria XXIV, ed. N. Krausová, Bratislava, 1987), F. Miko: *Význam, jazyk, semióza* (Nitra, 1994), M. Šútovec: *Semióza ako politikum alebo „pomlčková vojna“* (Bratislava, 1999), T. Žilka: *Postmoderná semiotika textu* (Nitra, 2000), J. Bakoš: *Od ikonológie k semiotike* (In: Bakoš, J.: *Štyri trasy metodológie dejín umenia*, Bratislava, 2002), M. Marcelli: *Príklad Barthes* (Bratislava, 2001). K tejto neúplnej množine možno ešte priradiť aj knihy P. Zajaca, ktoré F. Matejov charakterizuje takto: „Teoretizovanie P. Zajaca v prácach *Tvorivosť literatúry* (1990), *Pulzovanie literatúry* (1993) a v nemecky vydanom súbore *Auf den Taubenfüsschen der Literatur* (1996) tenduje od východiskového teoretického konceptu technicistne semiotickej kreativity cez interpretácie desiatok kľúčových textov predovšetkým široko chápanej súčasnej slovenskej literatúry a mapovanie dnešných kultúrno-civilizačných rámcov literatúry vôbec až k existenciálne fenomenologicky odkrývanému životnému zmyslu ako k svojmu úbežníku.“ (Matejov, F.: *K situácii písania o literatúre*. In: Česká a slovenská literatúra dnes. Praha – Opava, 1997). Účelovosť tohto citátu neskrývame, jeho prostredníctvom sa totiž chceme dostať od semiotiky k fenomenológii, ktorá by si rada od modelov, ktorými semiotika chce exaktne, analyticky uchopiť znakovú povahu literatúry a umenia, zachovala odstup. Napokon, semiotika má vo svojom záujme o spôsob produkcie významov bližšie k štrukturalizmu, k jeho tendencii analyzovať štruktúry, ktoré pôsobia nevedome (štruktúry jazyka, psychiky, spoločnosti), než k fenomenológii a jej úsiliu uchopiť javovú realitu objektov tak, ako sa javia nášmu vedomiu. Aj preto niekedy dostáva semiotika prívlastok štrukturalistická. Okrem toho dnes jestvuje diferenciácia aj vo vnútri samotnej semiotiky – popri štrukturalistickej semiotike, ktorá sa zameriava na štruktúrálnu analýzu formálnych semiotických systémov, sa následne etablovala aj tzv. sociálna semiotika, čo je taká verzia semiotiky, ktorá sa zaoberá signifikantnými praktikami (postupmi označova-

nia) v špecifických sociálnych kontextoch, a to v intenciách francúzskeho postštrukturalizmu.

Doubravová sa vo svojej práci programovo venuje klasickej semiotike – objasňuje jej genézu, vysvetľuje základné pojmy a sleduje jej rozvoj v českom vedeckom prostredí. Postštrukturalistickú fázu semiotiky len registruje a čitateľov svojej knihy v súvislosti s problematikou jej odlíšenia od fázy klasického štrukturalizmu odkazuje na iné pramene – okrem iného aj na knihu slovenských autorov P. Michaloviča a P. Minára *Úvod do štrukturalizmu a postštrukturalizmu* (Bratislava, 1997). Recepciu postštrukturalistickej semiotiky na Slovensku môžeme doložiť aj ďalším bibliografickým odkazom, tentoraz na knihu *Poetika v časoch za a proti* (Bratislava, 1999), ktorej autorka N. Krausová však s postštrukturalistickou „dekonštrukciou“ štrukturalizmu zásadne nesúhlasí. Odlišným spôsobom do súčasného slovenského semiotického myslenia zasahuje E. Plesník, ktorý sa vo svojich knihách *Pragmatická estetika textu* (Nitra, 1995), *Estetika inakosti* (Nitra, 1998) a *Estetika jednodosti* (Nitra, 2001) usiluje najšť presvedčivé argumenty v prospech priameho, nesprostredkovaného, ešte predsemiotizovaného prežívania umeleckého diela. Z českých ohlasov na Plesníkovu prácu odkazujeme, napríklad, na reakcie na jeho prvú knihu z pera M. Červenku, M. Jankoviča, J. Trávníčka v súbore štúdií *Kapitoly z teorie literárního díla* (Praha, 1993).

Na adresu semiotiky odznelo nemálo výhrad či pochybností. Jednou z nich je aj otázka, či je semiotika metódou alebo vedou. Napríklad D. Chandler vo svojej *Semiotike pre začiatočníkov* (1994; *Semiotics for Beginners* [WWW document] URL <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/>) konstatuje, že sa zo semiotiky nestala ani vyučovací/akademická disciplína ani skutočná veda, ba že semiotika nie je vyslovene ani metódou textovej analýzy, hoci priznáva, že zahŕňa teóriu, ako aj analýzu znakov a označovacích praktík. Naopak, J. Doubravová chápe semiotiku aj ako metódu, aj ako vedu, opierajú sa pritom o myšlienky Ch. Morrisa, že „semiotika zaujíma medzi vedami jedinečné miesto... není pouze vědou mezi vědami, ale ORGANON

neboli nástroj všech věd“ a že znaky slúžia aj iným cieľom, ako je získanie vedomostí – semiotika tak poskytuje bázu pre pochopenie hlavných foriem ľudskej činnosti a ich vzájomných vzťahov. Doubravová však nechápe široko len semiotiku, ale aj samotnú vedu, ktorá nie je – podľa nej – iba abstraktným súborom poznatkov alebo prístupov, ale aj sociálnym javom: „věda, to jsou také vědci; instituce, v nichž pracují; časopisy, zveřejňující nové poznatky v oboru; ale i základní díla (encyklopedie, velké učebnice a monografie), které vlastně určují, jak se daná věda dělá, a zároveň systematizují dosavadní znalosti.“ Z jej knihy preto možno získať prehľad o rozličných javoch a faktoch súvisiacich so semiotikou, a teda aj o inštitúciách, ktoré v súčasnosti v Českej republike participujú na jej rozvoji. Jednou z týchto inštitúcií je aj *Sémiotická skupina při České společnosti pro kybernetiku a automatiku AV ČR*, ktorá ešte v roku 1995 zorganizovala česko-slovenskú semiotickú konferenciu na tému *Společenské hry. Analytický přístup*. Autorkou v knihe avizované vydanie zborníka materiálov z tejto konferencie je však už realitou. Rovnomenný zborník, ktorého je sama editorkou, má v ročníku 2003 a príspevkami na ňom participujú aj zástupcovia rozličných umenovedných disciplín zo Slovenska: V. Mikula, R. Berger, R. Beličková, D. Inšitorisová a E. Kapsová.

Uvedením týchto údajov by sme mohli pokojne skončiť, uzavrieť naše „kontextové“

čítanie knihy *Semiotika v teórii a praxi*, pravda, ak by operácia takéhoto druhu bola v jej prípade vôbec možná. Doubravovej kniha však zostáva aj naďalej „otvorená“ – nie je totiž hutnou ani koncíznou syntézou premien semiotiky 20. storočia, a preto jej text nemožno porovnávať, napríklad, s hutnou monografiou J. Bakoša *Štyri trasy metodológie dejín umenia*. Jej práca nemá charakter tvorivej dielne, v ktorej sa hľadajú zásadné riešenia fundamentálnych otázok semiotiky, ako to vidíme napríklad v súbore štúdií F. Miku *Význam, jazyk, semióza*; ba nemožno v súvislosti s ňou hovoriť ani o ambíciách online textu D. Chandlera, ktorý sprístupňuje čitateľom pojmoslovie rozličných koncepcií semiotiky, aby mohli začať čítať terminologicky preťaženú literatúru predmetu, resp. aby s ním mohli operovať pri interpretácii rozličných kultúrnych javov. Pozitívum Doubravovej knihy nachádzame v čomsi inom – v skutočnosti, že uvádzajúc do tajov semiotickej teórie a jej praktickej aplikácie, nenápadne poukazuje na dôležitosť semiotickej spôsobilosti, presnejšie semiotickej citlivosti v komunikácii o komunikačných aktivitách človeka. Napokon, upozorňuje na to už priamo na obálke knihy: „Porozumení semióte je veľmi užitočné pro ty, kdo se zabývají komunikací, ať jsou to jazykovědci, psychoterapeuti, teoretici umění nebo reklamní specialisté.“

Mária Valentová

DOPLNENIE

V texte Pavla Koprdu *Medziliterárne hľadisko dejín slovenskej stredovekej a renesančnej literatúry* – publikovanom v 3. tohtoročnom čísle časopisu *Slovenská literatúra* – chýba údaj, že táto štúdia je výstupom grantovej výskumnej úlohy *Historické medziliterárne spoločenstvá a centrizmy slovenskej literatúry* VEGA 2/2112/23. Vedúci riešiteľ PhDr. Ján Koška, DrSc.